

مهندس مشروطه

حدیث وطن پرستی و شهادت طلبی زنده نام شهید میرزا علی نقی الاسلام تبریزی

یاران نجبر خراسانی

انتشارات ایران شناخت

تبریز - ۱۳۹۶

فهرست مطالب

۱۱	یادداشت دبیر مجموعه
۱۴	مقدمه
	فصل اول:

زندگی فردی و اجتماعی زنده‌نام شهید ثقة الاسلام تبریزی

۲۰	ثقة الاسلام یک روحانی اندیشه‌مند
۲۳	پایان نزاع شیخی و تشیع
۲۶	اخلاق و منش ثقة الاسلام
۲۹	ثقة الاسلام نویسنده‌ای خلاق

فصل دوم:

درآمدی بر اندیشه و آثار اجتماعی و سیاسی زنده‌نام ثقة الاسلام تبریزی

۳۴	شاهکارهای قلمی شهید ثقة الاسلام
۳۶	مرآت‌الکتب، سرآمد همه کتاب‌ها
۳۹	رساله لالان
۴۲	مجموعه تلگرافات
۴۴	تاریخ امکانه شریفه و رجال برجسته
۴۵	ایضاح الانباء
۴۷	ترجمه بث‌الشکوی
۴۹	کتاب تسهیل زیج هندی
۵۰	گلچین رساله‌های مهم

- ۵۲.....مجمّل حوادث يوميه مشروطه.....
- ۵۳.....نامه‌ها و منشآت.....
- ۵۸.....مقالات شهيد ثقة الاسلام.....
- ۶۰.....اهميت و سودمندی اندیشه‌های شهيد ثقة الاسلام.....
- فصل سوم:

آغاز جنبش مشروطه‌خواهی و فتنه‌انگیزی و نفاق‌پراکنی بیگانگان

- ۶۵.....آذ یحان؛ پرچمدار انقلاب مشروطه.....
- ۶۹.....شهيد ثقة الاسلام؛ نصف حامیان مشروطه.....
- ۷۳.....وحدت؛ بنیاد اندیشه اسلام.....
- ۷۵.....ثقة الاسلام سیاست‌های این پرچمدار.....
- ۷۷.....تحصن علما در قم و تلگراف به ظفر دین‌شاه.....
- ۷۹.....صدور فرمان مشروطیت و آغاز اختلاف‌ها.....
- ۸۱.....امتناع از پذیرش نمایندگی مجلس.....
- ۸۳.....تاجگذاری محمدعلی میرزا و اندیشه برانداختن مجلس.....
- ۸۶.....دین‌ستیزی مشروطه‌خواهان و آغاز دودستگی.....
- ۹۰.....تندروی‌های مشروطه‌خواهان.....
- ۹۳.....همدردی با مخالفین مشروطه.....
- ۹۵.....در جستجوی وحدت دینی و ملی.....
- ۹۹.....اغتشاش در تبریز و صلح‌جویی ثقة الاسلام.....
- ۱۰۲.....تأسیس انجمن اسلامیة و بازگشت میرزا حسن مجتهد به تبریز.....
- ۱۰۵.....محمدعلی شاه مصمم برای نابود کردن مشروطه.....
- ۱۱۰.....به توب بستن مجلس شورای ملی.....
- ۱۱۲.....تبریز در آتش جنگ و قحطی.....
- ۱۱۴.....پرچم‌های سفید تسلیم و تدبیر ثقة الاسلام.....
- ۱۱۷.....تلگراف تهدیدآمیز برای کنار کشیدن ثقة الاسلام.....

- ۱۲۲..... عین‌الدوله و آغاز جنگ‌های داخلی
- ۱۲۷..... کسب تکلیف از آیت‌الله آخوند خراسانی
- ۱۲۹..... تلگراف علمای نجف به محمدعلی شاه
- ۱۳۱..... تلگراف شهید ثقة‌الاسلام به محمدعلی شاه
- ۱۳۴..... پاسخ محمدعلی شاه به تلگراف ثقة‌الاسلام
- ۱۳۶..... انزلیانی ثقة‌الاسلام در باسمنج و اعطای دوباره مشروطه

فصل چهارم:

آذربایجان در اشغال و بیداد روس‌ها

- ۱۴۰..... پیش‌بینی ثقة‌الاسلام و ورود سپاهیان روس به آذربایجان
- ۱۴۴..... استمداد شهید ثقة‌الاسلام از هیئت علمیه نجف
- ۱۴۷..... دسیسه انگلیس و سرلشکر محمدعلی شاه از سلطنت
- ۱۵۰..... ورود مخیرالسلطنه به تبریز و بی‌اعتنایی روس‌ها
- ۱۵۰..... به سردار و سالار ملی
- ۱۵۳..... فتنه انگلیس و روس در تسریع حرکت سردار و سالار ملی
- ۱۵۷..... نامه ثقة‌الاسلام به مخیرالسلطنه
- ۱۶۱..... نامه‌های ثقة‌الاسلام به رجال متنفذ
- ۱۶۳..... مبارزات ثقة‌الاسلام با اشغالگران روس
- ۱۶۷..... مقاله غیورانه ثقة‌الاسلام و خشم روس‌ها
- ۱۷۰..... پناهنده شدن سالدات روس به خانه ثقة‌الاسلام
- ۱۷۲..... دیدگاه جنجال‌برانگیز ثقة‌الاسلام درباره انتخابات
- ۱۷۶..... انحلال مجلس دوم و آماده‌باش اشغالگران روس
- ۱۷۸..... فتوای ثقة‌الاسلام و آغاز جنگ با اشغالگران
- ۱۸۱..... نیرنگ روس‌ها در پذیرفتن صلح
- ۱۸۶..... ثقة‌الاسلام و شهر خالی از مجاهد

- ۱۸۹..... امتناع ثقة الاسلام از امضای سندی ننگ‌آور.....
- ۱۹۳..... آخرین شب حیات ثقة الاسلام.....
- ۱۹۵..... آزادگی و پایداری تا چوبه دار.....
- ۱۹۸..... شهید هفتاد و سوم عاشورا.....
- ۲۰۰..... تبریز بعد از شهادت ثقة الاسلام.....
- ۲۰۲..... بیک‌های بر دار مانده.....
- ۲۰۴..... ردپای انگلیس در ماجرای اعدام شهید ثقة الاسلام.....
- ۲۰۸..... زنده‌نام ثقة الاسلام، جاری افکار جهانیان.....
- ۲۱۱..... تصاویر.....
- ۲۱۵..... منابع و مأخذ.....

یادداشت دوم - نتیجه

ورود اسلام به ایران آغاز دوره جدیدی در تاریخ بود. به تدریج ایرانیان با تعالیم الهی اسلام آشنا شدند و در جستجوی اسلام اصیل به فرهنگ و معارف اهل بیت دل بستند. رسمیت یافتن مذهب تشیع در سال ۶۰۷ ق. در مسجد جامع تبریز تحقق نه قرن تکاپوی ایرانیان برای نزدیکی به اهل بیت پیامبر(ص) بود. گرچه ارادت و محبت ایرانیان به اهل بیت (ع) به روزگار صدر اسلام نوران خلافت حضرت علی (ع) بازمی‌گردد، لکن رسمیت تشیع در آذربایجان و تبریز آن به سایر نواحی ایران نشان از فعلیت یافتن علاقه و ارادت ویژه مردم این سامان به اهل بیت داشت.

آذربایجان به جهت موقعیت استراتژیک و همجواری با دو امپراتوری فزون‌خواه عثمانی و روسیه تزاری) و تهاجم‌های گسترده بیگانگان برای از میان بردن دولت شیعی صفوی، به صحنه رویارویی با امپراتوری خونریز عثمانی تبدیل شد. آنچه این خطه را در حفظ و استقلال ایران پابرجا می‌ساخت باورهای عمیق دینی و عشق و علاقه آنها به مکتب تشیع بود، به همین دلیل است که آیین‌ها و مراسم مذهبی در آذربایجان، گسترده‌تر و عمیق‌تر از سایر نقاط کشور برگزار می‌شود. پرواضح است وجود چنین روحیه و غیرت دینی نتیجه مساعی علما و مراجع دینی این سامان بوده است.

در نهضت مشروطیت همچنان که آذربایجان پیشتاز بود، علمای این سامان هم در تحقق اهداف عالیّه آن از پیشگامان به حساب می‌آیند، به‌ویژه آنکه تبریز مقر ولیعهد و دارالسلطنه ایران بود. از این رو حرکت و خیزش تبریز در پیشرفت و توقف نهضت عدالت‌خواهی تأثیر عمده‌ای داشت.

علمای آذربایجان آیات: سید ابوالحسن انگجی، میرزا صادق آقا مجتهد، میرزا حسن مجتهد، سید احمد خسروشاهی از حامیان اولیه نهضت عدالت‌خواهی بودند. در میان آنان شهید میرزا علی نقی الاسلام تبریزی جایگاه ویژه‌ای دارد. وی که در روز عاشورای سال ۱۳۳۰ قمری در تبریز توسط قوای اشغالگر تراری به شهادت رسید، نماد و سمبل علمای مجاهدی است که برای حفظ ایران - کانون تشیع و مذهب اهل بیت (ع) - از جان خود دریغ نکرد و مردانگی را در صافی تبریزی چه زیبا در مرثیه وی می‌گوید:

ای وطنه بذل الین نقد جان ملت به دار اوسته ویرن امتحان
 یاده سالاندا وطن آغلار سنه یاسه باتوب یاسمن آغلار سنه
 صافی شیرین سخن آغلار سنه

چک دیله داره سنی منصور وار تاپدی شانک دیله چوب دار
 بسدی سنه بو شرف و افتخار.

نقیه الاسلام علاوه بر مقام ارجمندی که در تحقیق و تألیف در علم اسلامی و همچنین در مبارزات دوره مشروطه دارد، از جمله نظریه‌پردازان برجسته مشروطیت ایران به حساب می‌آید که نظریات و افکار عالمانه او در میان صاحب‌نظران عصر مشروطه نمونه و قرینی ندارد. از جمله زمانی که مشروطه‌خواهان افراطی خواهان تقلید کورکورانه از غرب و نشر اندیشه جدایی دین از سیاست بودند، وی به بومی‌سازی اندیشه مشروطه پرداخت و نظریه «مشروطه ایرانی» را مطرح می‌کرد.

مؤسسه تاریخ و فرهنگ دیار کهن به منظور آشنایی جوانان علاقه‌مند با این شخصیت، تألیف و انتشار کتاب **مهندس مشروطه** را که حدیث زیبای وطن‌پرستی و شهادت‌طلبی زنده‌نام شهید میرزا علی ثقه‌الاسلام تبریزی می‌باشد، در دستور کار خود قرار داد.

این کتاب که با نثری ساده و روان ولی با محتوای مستند به روایت زندگی و شهادت سرفرازانه ثقه‌الاسلام تبریزی می‌پردازد، تألیف سرکار خانم یلدا رنجبر خراسانی محقق جوان تبریزی است که با اتکا به منابع دست اول پیرامون شهید ثقه‌الاسلام نگارش یافته است. این مؤسسه ضمن تقدیر از این محقق محترم، از آقایان نادرخبازی دولت‌آباد را مصدق‌نشد که ویراستاری و صفحه‌آرایی کتاب را برعهده داشته‌اند تشکر می‌نماید.

رحیم نیکبخت

مؤسسه تاریخ و فرهنگ دیار کهن

مقدمه

یکی از حوادث شناخته شده در تاریخ معاصر که هنوز بسیاری از ابعاد آن ناگفته و بدون پژوهش مانده است، انقلاب مشروطیت و نقش تأثیرگذار علما و مجاهدان و عملکرد ایشان در تاریخ بخشدین به این جریان است.

به اذعان مقام معظم رهبری «مهمترین رویکرد علما در جریان نهضت مشروطیت وجهه ضدسلطه بیگانه و وجهه ضد استبدادی آنان بود که این مسئله در بررسی ماهیت مشروطیت نباید مورد غفلت قرار گیرد».

یکی از این شخصیت‌های نادر و تأثیرگذار که جای نامش در سرهمبستگی و تمامیت ایران عزیزمان فدا کرده است و زعمای انقلاب ایران «محرک ماشین مشروطه» و «مهندس مشروطه» و «هادی مضلین» می‌نامند، امام آیت‌الله میرزا علی‌آقا نقه‌الاسلام تبریزی است که تاکنون بررسی زندگینامه و نشر افکار و اندیشه‌های ارزشمندش مورد غفلت قرار گرفته است و به نظر می‌رسد آن گونه که باید برای شناختن و معرفی نقش بااهمیت این روحانی مبارز تلاش نشده است.

به نظر می‌رسد این نیرنگ چندین‌ساله دشمنان به ویژه سردمداران و استعمارگران خارجی از دوران صفویه به بعد با آنکه با استقرار نظام جمهوری

اسلامی و نقش تأثیرگذار حضرت امام خمینی (ره) در رأس انقلاب تا حدودی کم‌رنگ‌تر شده است، اما گاه در لایه‌های درونی جامعه تأثیر داشته است. حال آنکه تاریخ نشان می‌دهد که از همان صدر اسلام بیوت علما مهم‌ترین و اولین پایگاه رجوع مردم ستم‌دیده و محروم بوده و همواره اندیشمندان و فیلسوفان برجسته و هدایت‌کنندگان تأثیرگذار از قشر روحانیت بودند که به واسطه نزدیکی با مردم و آشنایی با رنج‌ها و تلخی‌هایشان در کنار آنها قرار گرفته و رفت‌رفته رهبری جنبش‌ها را به دست گرفته‌اند.

برنا هرگز دست‌نبرد استعماری غرب با آگاهی به این نقش تأثیرگذار از دیرباز تاریخ تا استقلال انقلاب اسلامی، سعی کرده و می‌خواهند تا با خارج کردن روحانیت از صحنه و طردن ایت‌فقیه این تصور را به جامعه بقبولانند که دین و آدر رأس آن علما اقبال جامعه را ندارند» (مقام معظم رهبری)

حال آنکه اگر مخالفان، عقاوت‌های تفه‌الاسلام و یاران مبارز او به‌ویژه ستارخان و باقرخان نبود، بی‌شک به دست مشروطه از دست می‌رفت.

وقتی به فراز و نشیب زندگانی پد از تلاش و کوشش این متفکر خلاق نگاه می‌کنیم از صلابت قلم و قدرت اندیشه‌ها، شگفت‌زده می‌شویم. چنان در هدایت و درایت، مهارت و تسلط دارد که حتی دشمن درجه یک مشروطه، محمدعلی‌شاه مستبد او را «عقل وزیر» می‌نامد. با آن که از افکار آزادی‌خواهانه وی گریزان است تن به مشورت و قبول پیشنهادش می‌دهد.

شهادت و مصلوب‌شدن این عالم دینی و نویسنده مبارز مشروطه‌خواه، در بدترین و تاریک‌ترین روزهای کشور ایران اتفاق افتاد؛ روس‌ها با نیرنگ کشورمان را اشغال کرده بودند و انگلیسی‌ها اگرچه به ظاهر اعتراض می‌کردند اما در واقع با آنها هم‌پیمان شدند و کشت و کشتارها و قتل و غارت‌های بسیاری در آذربایجان به جای گذاشتند.

در آذربایجان بسیاری طرفدار محمدعلی‌شاه و حکومت استبدادی و مطلقه او بودند و مشروطه را خلاف شرع می‌دانستند و بسیاری نیز بی‌طرفانه فقط ناظر

جنگ بودند و تنها معدودی از مردم و شخصیت‌های منحصر به فرد همچون شهید ثقة الاسلام جان برف از حیات و استقلال و ناموس کشور خود در برابر بیگانگان دفاع می‌کردند.

در این میان اختلاف‌های مذهبی و مریدبازی‌های شیخی و متشرعه نیز اوضاع آذربایجان را متشنج‌تر کرده بود. در این موقعیت مه‌آلود و خطرناک، شهید ثقة الاسلام، روشی میانه‌رو و مصلح داشت و با هدایت فکری و عملی خود در خانه، در سر منبر، و در نامه، و تألیفات خود و در هر زمان ممکن، رهبری مردم را برعهده داشت.

از شگفتی‌های زندگی این روحانی وارسته و سیاستمدار برجسته این است که وی با تمام مشغله‌های بسیار که هم مورد اعتماد و مرجع مردم ایران و هم رهبر فکری مشروطه‌خواهان بود در آن سال‌های وانفسا و بزنگاه‌های حساس و خونین شهر تبریز (که از شمال و شرق و جنوب و حتی غرب شهر در محاصره مستبدین و قحطی و خشکسالی بسیار بود) هرگز ذره‌ای ناامید نشد و دقیقاً در همین ایام دهشتناک، بهترین - و بلکه وزن‌ترین - کتاب‌هایش را می‌نویسد و با نامه‌های پرمحتوا و آموزنده و وقایع‌نگاری با یادداشت‌های دقیق، حکیمانه‌ترین و برجسته‌ترین تألیفات سیاسی و اجتماعی را با خود به یادگار می‌گذارد. با بررسی و مطالعه زندگی و اندیشه‌های شهید ثقة الاسلام روشن می‌شود پربسامدترین کلمه و مفاهیم و دغدغه و آرزوی شیرین ثقة الاسلام شهید، وحدت و اتحاد و همبستگی دینی و ملی و بیگانه‌ستیزی و دفاع از حقوق توده‌های مستضعف در برابر استبداد و استکبار است. این مفاهیم ارزشمند به طرز شگفت‌آوری در تمام تألیفات و منشآت حتی خاطرات یاران و نویسندگان مشروطه به چشم می‌خورد، چنان‌که گویی این آرمان‌ها، چون خون در رگ‌های ثقة الاسلام در فوران است.

برخلاف نظر برخی از متعصبین قوم‌گرا و بدخواهان انقلاب و وحدت ایران اسلامی، هرگز ذره‌ای فکر و تصور جدایی آذربایجان و تجزیه ایران در اندیشه‌های وی وجود نداشت و هرچه هست تلاش و جان باختن بر سر آزادی و استقلال و بیگانه‌ستیزی برای مام وطن ایران عزیزمان است.

امروز اغلب دشمنان و زخم‌خوردگان از اتحاد و همبستگی مسلمانان، با تفرقه انداختن و پیش‌کشیدن مسایل فرعی نه‌تنها سعی در مصادره شخصیت‌های اصیل ایرانی به نفع کشورهای همسایه دارند، بلکه با انگ زدن‌های دیارر، مطالعه و پژوهش‌ها را می‌بندند و به عنوان نمونه چون ثقة‌الاسلام نجف‌آبادی شیخی‌گری است با دستاویز قرار دادن این موضوع، اسلام‌خواهی حرفه‌ای بیگانه‌ستیزی و وطن‌پرستی او را پنهان می‌کنند. حال آن‌که ثقة‌الاسلام خود سلف‌السلطان و آشتی‌دهنده این اختلاف‌ها بود و با ارشادهای عملی و نظری خود مواردها را دعوا را بر هر دو گروه می‌بست.

از طرفی امروزه به خاطر ناآرامی و هویتی موجود در کشور جمهوری آذربایجان، برخی از مغرضین نژادپرست و قوم‌گرایان با همکاری و حمایت شبکه‌های تبلیغاتی مخالف انقلاب، سازمان‌ها و باقرخان و حتی عالم ایران دوستی چون ثقة‌الاسلام شهید را شخصیتی تجزیه‌طلب می‌خوانند و تمام تلاش خود را می‌کنند تا با استفاده از ابزارهای تبلیغاتی عبرت‌راه معرفت یافتن درست به الگوهای شایسته و قهرمان ایرانی را از بین بیاورند. در راستای پاسخگویی به این ضرورت مهم بود که به پیشنهاد متولیان محترم مؤسسه تاریخ و فرهنگ ایران کهن، مقدمات تألیف و تدوین این پژوهش در پنج فصل که گلچینی از فرازهای مهم زندگی و شهادت شهید ثقة‌الاسلام است فراهم آمد. بی‌شک محور تدویم وحدت و شناسایی و نشر هویت‌های اصیل ملی و اعتقادی ما و انتقال آن به نسل‌های بعدی فراموش نکردن و به خاطر سپردن رادمردانی چنین بزرگ و نستوه است و بر ماست که با پژوهش و الگوسازی شخصیت‌های

تأثیرگذار همچون شهید ثقه الاسلام، تاریخ مشروطیت را از دریچه‌های تنگ قومیت‌گرایی و از زاویه‌های کور ناسیونالیسم افراطی دور نگه داریم و با مرور دوباره آن داستان شگفت، این دریاهاى موج را به حافظه تمام نسل‌های ایران عزیزمان بسپاریم.

نگارنده بر خود فرض می‌داند از بانیان و مشوقان آگاه و پرتلاش این عرصه از مدبر مؤسسه تاریخ و فرهنگ دیار کهن که با حمایت‌های معنوی و پیگیری‌ها و راهنمایی‌های بی‌شائبه خود، این راه پرفراز و نشیب را برایم هموار کردند تسکین سپاس‌گراری کند.

همچنین سپاس‌گر از مدیریت و کارکنان شریف و پرتلاش مؤسسه آذین کامپیوتر تبریز، که وسواس خاطر نگارنده در حروف‌چینی اثر را برتابیدند، عین فرض است.

قدردانی از همسر گرامی‌ه معنوی، محمدهمراهی خسروشاهی که اولین خواننده این اوراق شده و با راهنمایی‌ها، بی‌دریغ و نظرات راهگشای خود بر متانت علمی آن افزود، سپاسی است که از ادای آن ناتوانم.

یلدا رنجبر خراسانی

تبریز / زمستان ۱۳۹۱